

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Sociologiska institutionen

Diskurser om övervakning
Ungdomars definitioner och upplevelser

Examensarbete i sociologi 15 hp,

Lars Crusefalk

Ivar Huntington

Handledare: Christel Backman

Mars 2009

Innehåll

Abstract

1. Inledning 6

1.1. Bakgrund 6

1.2. Tidigare forskning 8

1.3. Syfte och frågeställningar 9

1.4. Disposition 9

2. Teori 10

2.1. Övervakningsprocesser i det moderna samhället 11

2.2. Den disciplinerade sociala responsiviteten 11

2.3. Makt och vetande 12

3. Metod 12

3.1. Fokusgrupper 13

3.2. Tillvägagångssätt 13

3.3. Gruppsammanhållning 14

3.4. Reflektioner kring metod och validitet 15

3.5. Kodning och analys 15

3.6. Etik 16

3.7. Kodning av citat 16

4. Analys 17

4.1. Former och normer av övervakning: vad övervakning är för ungdomarna 17

4.1.1. När och var övervakning får äga rum 17

4.1.2. Teknologisk och mänsklig övervakning 18

4.1.3. Positivt och negativt med teknologisk/ mänsklig övervakning 19

4.1.4. Makt och mikromakt 20

4.1.5. Vetande och övervakning 21

4.2. Hur den preventiva övervakningen producerar normer och avvikelser 24

4.2.1. Hur man vill att övervakningen ska fungera 25

4.2.2. Övervakning som resultat av avvikelse 26

4.2.3. Hur man upplever det när man själv övervakas 28

5. Sammanfattande diskussion 30

Källor

Populärvetenskaplig framställning

Titel: Diskurser om övervakning – Ungdomars definitioner och upplevelser

Författare: Lars Crusefalk och Ivar Huntington

Handledare: Christel Backman

Examinator: Micael Björk

Typ av arbete: Examensarbete i sociologi

Tidpunkt: 2008-11-01-2009-03-05

Antal tecken inkl. blanksteg: 59 706

Nyckelord: Övervakning, disciplinering, normer, avvikelse, responsivitet, ungdomar, diskurser

Abstract

Mycket av tidigare forskning inom området för övervakning tenderar att se på övervakning som något uppifrån och ner, där de som övervakas, (till exempel ungdomar) antingen blir enskilda objekt att studera, eller inte intressanta överhuvudtaget. Syftet med denna studie är att lyfta upp ungdomars olika definitioner och undersöka hur övervakning tolkas och upplevs, och vad som är möjligt att uttrycka inom en diskurs om övervakning. Med exempel från ungdomar på en gymnasieskola vill vi problematisera hur ungdomar upplever övervakningens effekter. Våra frågeställningar är:

- Vad är övervakning för ungdomarna?
- Hur upplever ungdomarna övervakningens effekter?

Genom diskursanalys har vi analyserat 3 fokusgruppsintervjuer med ungdomar på en gymnasieskola utanför Göteborg för att se vad ungdomar upplever som övervakning och hur de sedan förhåller sig till det. Vi har använt Michel Foucaults teorier om disciplinering och makt och vetande, Johan Asplunds begrepp disciplinerad social responsivitet samt Mats Börjessons idéer om kategoriseringar och diskurser. Uppsatsen visar hur ungdomars bild av övervakning kan vara tvetydig och dubbelsidig. Vad som är och inte är övervakning blir beroende av normer om vad som är rätt och fel samt vilken kontext gruppen befinner sig i. Vem det är som övervakar och vem det är som övervakas

är inte alltid självklart, utan beroende av olika former av makt och vetande. Informanternas upplevelser av att vara övervakade är integrerade med övergripande diskurser, däribland diskurser om avvikelse, brottslighet och normer.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Övervakning har normaliserats både som brottsförebyggande åtgärd och kontrollmekanism och vi accepterar idag ett allt större intrång på den personliga integriteten. Kriminologen Janne Flyghed menar att den exceptionella övervakningen av brottslingar med fokus på vissa individer idag har normaliserats till en generell, mer proaktiv kontroll av alla (Flyghed, 2000:232). Efter terrorattackerna den 11 September 2001 i USA har den statliga och privata övervakningen utökats och legitimerats utifrån ett påstått terrorhot. Sociologen David Lyon menar att denna övervakningsindustri har spridit sig och normaliserats genom att övervakningsföretag har använt händelsen som en möjlighet att marknadsföra sina produkter (Lyon, 2001:§1.9). På detta sätt har övervakningen spridits och rutiniserats till alla vardagliga sfärer i samhället, vilket utmanar individers medborgerliga rättigheter (Lyon, 2001:§1.15). Denna spridning ser vi inte minst på skolor, på arbetsplatser, i kollektivtrafiken och på övriga allmänna platser där kameraövervakning har intensifierats de senaste åren. Kameraövervakning på svenska skolor har som exempel ökat med 150 % från 2003 (Datainspektionen 2008). Frågan vi ställer oss är hur individer i ett samhälle upplever sin tillvaro, när de i allt högre grad övervakas och disciplineras. Den här studien kretsar kring upplevelser och erfarenheter av övervakning hos ungdomar, och hur de förhåller sig till övervakningens effekter.

Övervakningens ofta dolda karaktär är idag utmanad av en aktiv kritik av övervakningens slutenhet. Många menar att dagens öppna, liberala och globala samhälle inte är förenligt med radioavlyssning och olika former av dold övervakning. Det finns myndigheter som idag arbetar med att stärka individers rätt till integritet (ex. Datainspektionen), ett ramverk av lagar om övervakning (ex. Lagen om allmän kameraövervakning) samt lagar som skyddar den enskilda individens integritet (Personuppgiftslagen, PUL). Samtidigt som övervakningen många gånger normaliseras och sprids till allt fler områden i samhället, kan man också se en kritik av övervakningens inskränkningar av integriteten och en diskussion om hur övervakningen bör skötas. Detta kan man inte minst se i den

uppmärksammade debatten om den svenska FRA-lagens (Försvarets Radioanstalt) möjliga effekter.

Övervakningens intensifiering på offentliga och privata platser legitimeras genom en mängd bilder, rädslor och tal om terrorism och hot mot enskilda stater. Denna hotbild förmedlas och förändras genom media, texter och bilder, men tar först konkret form när den reproduceras genom individers samtal och upplevelser om övervakning. Dessa upplevelser och samtal om övervakning rör sig på flera nivåer. Dels på en statlig och politisk makronivå som reproduceras genom media, säkerhet, lagar och politiska beslut (här kan man tala om olika staters legitimerande av övervakning efter 11 september). Dels rör sig talet och upplevelser av brottslighet och övervakning på en vardaglig nivå, där övervakningen mer hänger ihop med trygghet, brottslighet och personlig integritet. På detta vis blir det intressant att titta på individers och grupper tal och upplevelser om övervakning. Talet om övervakning bildar diskurser som samtidigt är lokala och allmänna. Dessa diskurser om övervakning definierar och avgränsar vad som kan uppfattas och kallas för övervakning. Samtidigt som vissa definitioner och begrepp innefattas i diskursen, hamnar andra utanför vilket medför att vissa grupper tolkningar blir dominerande. Detta skapar normer om vad som bör kallas för övervakning; men också normer för vilka det är som övervakar och vilka som övervakas. Det blir därför intressant att titta på lokala grupper och individers definitioner av övervakning och upplevelser av att vara övervakade, eftersom dessa ofta blir underrepresenterade i mediala, politiska och akademiska makrodiskurser (vilka i sin tur ofta står i opposition till varandra). Här blir ungdomar en grupp som ofta är övervakade till exempel i skolan, i kollektivtrafiken och i affärer, men en grupp som samtidigt ofta inte kommer till tals. Många gånger anses ungdomar stå i opposition till vuxenvärlden och rådande normer, vilket kan innebära att ungdomar utmanar och skapar egna regler och normer vilket sätter diskurserna i rörelse. Detta gör en studie om ungdomars upplevelser av övervakning relevant.

1.2 Tidigare forskning

Det finns ett stort antal sociologiska studier om övervakning. Vi har både tittat på internationella och svenska studier för att få en övergripande förståelse för ett område som ligger i allt högre grad på en global nivå. De internationella studier vi tittat närmare på är publicerade i Danmark, USA och England. Mycket av tidigare forskning lyfter fram förekomsten, och de strukturella konsekvenserna, av övervakning, samt ofta en skarp kritik av förekomsten av övervakning i samhället. Vi har tittat närmare på *Society and Surveillance Studies* som är en internationell tidskrift inriktad på övervakning och samhällsfrågor. I exempelvis artikeln "The return of Panopticism: Supervision, Subjection and the New Surveillance" (2005) argumenterar Bart Simon för att Foucaults idéer kring övervakning och makt fortfarande är högst relevanta. Efter terrorattacken den 11 september har övervakningen ökat och detta menar han skulle kunna förklaras genom Foucaults tanke om Panoptismens spridning på flera nivåer i samhället. På liknande sätt menar David Lyon i sin bok *Surveillance after september 11* att stater använder sig av en utökad privatiserad övervakning efter 11 september 2001, i och med nya ID-kortsystem, kameraövervakning, och bevakning av internet och kontokortstransaktioner för att bekämpa terrorism (Lyon, 2003:68-82). I "Between 'Devil' and Detournement: Embodied Acts as Methods of Critical Inquiry in Educational Spaces" (2004) diskuterar Robert Wilson Sweeny övervakningen och panoptismens spridning från slutna institutioner till klassrumsmiljöer, och hur det finns en "dold agenda" i skolan idag om humanistiska och individualistiska ideal inom utbildningsväsendet vilket döljer det faktum att skolväsendet har en övervakande och förtryckande potential. Han tar också upp internet som ett decentraliserat forum som kan utmana idén om panoptikonet, där alla har möjlighet att se andras handlingar och bli sedda (se också Fotel och Uth Thomsen: "The Surveillance of childrens Mobility" (2004), och Powell och Edwards: "Surveillance and Morality: Revisiting the Education Reform Act (1988) in the United Kingdom" (2004)). I Sverige finns det inte många kvalitativa studier inom området, däremot fann vi att Datainspektionen har publicerat tre kvantitativa undersökningar genomförda av Kairo's Future, som är ett internationellt forsknings- och konsultföretag. Dessa studier genomfördes först i april 2007 med en uppföljning i januari 2008, och ytterligare en i januari 2009. De belyser genom tre enkätundersökningar (vilka vardera omfattar 500-600

ungdomar i åldern 14 till 18 år) ungdomars attityder till övervakning på framförallt internet och dess inverkan på ungdomars integritet. I studien kommer de fram till att ”Det finns en påtaglig ambivalens där ungdomarna både vill ha övervakningen för att ge dem själva ett tryggare liv, samtidigt som de inte själva vill bli kontrollerade om de kan slippa” (Datainspektionen 2007). I den senaste studien visar det sig att ungdomar blivit alltmer kritiska till övervakning (Datainspektionen 2009). Problemet som vi ser med Datainspektionens studier är att de inte förhåller sig diskursivt till övervakning, att övervakningen här inte ses som ett mångfacetterat fenomen, och att det är svårt att belysa ungdomars upplevelser och attityder genom kvantitativa metoder. Vad vi har sett så lyfter många studier upp övergripande och strukturella problem med övervakning; men oftast inte de som övervakas, och hur de uppfattar och förhåller sig till övervakningen.

1.3 Syfte och frågeställningar

Mycket av tidigare forskning inom området för övervakning tenderar att se på övervakning som något uppifrån och ner, där de som övervakas, (till exempel ungdomar) antingen blir enskilda objekt att studera, eller inte intressanta överhuvudtaget. Syftet med denna studie är att lyfta upp ungdomars olika definitioner och undersöka hur övervakning tolkas och upplevs, och vad som är möjligt att uttrycka inom en diskurs om övervakning. Med exempel från ungdomar på en gymnasieskola vill vi problematisera hur ungdomar upplever övervakningens effekter. Våra frågeställningar är:

- Vad är övervakning för ungdomarna?
- Hur upplever ungdomarna övervakningens effekter?

1.4 Disposition

I teori avsnittet belyser vi Michel Foucaults teorier om övervakning och disciplinering samt makt och vetande. Vi tar också upp Johan Asplunds teori om disciplinerad social responsivitet. I metoddelen beskriver vi hur vi gick till väga och varför vi använt oss av fokusgrupper och diskursanalys. Vi tar också upp reflektioner kring

gruppsammanhållning, kodning, validitet och etik samt hur vi kodat citaten från intervjuerna. Analysen är sedan upplagd i två delar med mindre avsnitt. I den första delen belyser vi olika övervakningsformer, bland annat teknologisk och mänsklig, och vad som ungdomarna upplever som positivt och negativt med de olika formerna. Vi tar vidare upp hur dessa står i förhållande till makt och vetande. I andra delen belyser vi hur man vill att övervakningen ska fungera och hur den hänger ihop med normer och avvikelse. Vi tar också upp hur ungdomarna förhåller sig till övervaknings effekter; hur de påverkas och relaterar till att vara övervakade. Avslutningsvis följer en sammanfattande diskussion där vi diskuterar resultatet av studien i en bredare kontext.

2 Teori

Den här studien tar avstamp i Foucaults diskussion om makten som produktiv och begränsande, idén om panoptikonet, samt begreppen disciplinär makt och mikromakt från framförallt hans bok *Övervakning och Straff* (1987). Men vi använder också idéer från *Cambridge Companion to Foucault* (1994), där Joseph Rouse tar upp delar ur Foucaults böcker *History of Sexuality* och *Power/Knowledge*. Vi kommer vidare att belysa Johan Asplunds begrepp fri och disciplinerad social responsivitet från hans bok *Det sociala livets elementära former* (1987). Även Mats Börjessons diskussion om kategoriseringar som icke-neutrala från boken *Diskurser och konstruktioner – en sorts metodbok* (2003) kommer tas upp. Vi argumenterar för att den disciplinering som sker inom en diskurs om övervakning, som Foucault talar om, leder till Johan Asplunds disciplinerade responsivitet. Foucault och Asplund är på många vis väldigt olika teoretiker med olika utgångspunkter; den ena fokuserade på makten, strukturerna och stora, historiska omvälvningar; och den andra fokuserar mer på agenskap, mänskliga relationer och individer. I den här studien vill vi belysa det dubbla i övervakningen; hur en diskurs om övervakning både skapar sina objekt, och definierar handlingsutrymmet, men också hur människor upplever, berättar och tar ställning mot denna diskurs. Individen blir då en agent varigenom makt, disciplinering och vetande förmedlas.

2.1 Övervakningsprocesser i det moderna samhället

Michel Foucault diskuterar i *Övervakning och straff* hur tekniker för att övervaka, disciplinera och bestraffa individer har växt fram i det moderna samhället (Foucault, 1987). Som en symbol för denna disciplinering och individualisering av människor, lyfter han upp Jeremy Benthams fängelsebyggnad "Panoptikon". Denna utgörs av en rund byggnad med en gård och ett vaktorn i mitten, och ett antal tårbitsliknande celler där varje fånge ständigt är isolerad och övervakad. Foucault menar att denna idé om fängelset och straffet utgörs av en modern form av individualiserad bestraffning där makten gör sig osynlig, och fångarna synliga. Han menade också att denna idé om individualisering och disciplinering har spridit sig till en mängd olika institutioner i samhället, som skolan, militär- och flyktingbarracken samt fabriken (Foucault, 1987:201-209). Alla blir möjliga övervakare och övervakade i olika sammanhängande nätverk av maktrelationer. Denna disciplinering sker idag överallt genom nya och utvecklade former av övervakning.

2.2 Den disciplinerade sociala responsiviteten

Johan Asplund beskriver den fria sociala responsiviteten som mänsklig vilja att bemöta och besvara andra människor; att respondera helt fritt utan hinder i hans bok *Det sociala livets elementära former* (Asplund, 1987:29). Även om det först och främst är mänskligt bemötande som innefattas i den sociala responsiviteten, så kan döda ting (exempelvis övervakningskameror) också liknas vid levande ting som responderar, genom att de kan fungera som substitut för en mänsklig övervakare. Genom det disciplinerande samhällets normer och konventioner begränsas denna sociala responsivitet; man rättar till sina handlingar, och ens handlingsutrymme begränsas. Johan Asplund menar på liknande sätt som Foucault, att det moderna samhället har utvecklat nya former av disciplinerad social responsivitet, och att vi idag inte har samma möjligheter att fritt respondera (Asplund, 1987:89-90). Den disciplinerade sociala responsiviteten kan jämföras med normerande handlingar om vad som är rätt eller fel och vad som avviker eller inte. Vi menar att den ökade övervakningen leder till en disciplinerad social responsivitet; då övervakningen sätter regler för hur man får handla och respondera.

2.3 Makt och vetande

Möjligheter att disciplinera bygger på möjligheter att veta saker om andra människor. Vetande är i sig inget oskyldigt, utan integrerat med makt över människor. Foucault menade att vetandet och makten är två sidor av samma mynt, och att vetande är omöjligt utanför nätverk av maktrelationer (Rouse, 1994:99). Vetandet är produktivt; det skapar sin egen verklighet utefter sina egna ramar. I och med övervakningen av individer skapas information och vetande om människor, vilket används i maktrelationer, vilka i sin tur producerar mer vetande. Kunskapen och vetandet hänger också ihop med kategoriseringar av människor, när individer klumpas ihop och tvingas in i normerande diskurser. Foucault menar att de moderna institutionerna och vetenskaperna är centrala i maktutövandet och kunskapsproducerandet och att denna maktutövning spridit sig från institutionerna till i stort sett alla områden i samhället (Foucault, 1987:212-215). På liknande sätt som makt och vetenskap har avinstitutionaliserats och återfinns överallt i samhället, menar vi att vetande om människor har en liknande spridning genom nya teknologier och medier i och med informationssamhällets genombrott. Denna spridning av vetande gör det möjligt för vem som helst med tillgång till teknologin att inhämta kunskap; och på så vis är det möjligt att säga att vetandet demokratiserats. Men samtidigt har vetandet gett upphov till nya former av makt på flera olika nivåer genom vardagliga interaktioner och relationer. Makten och vetandet kommer inte längre enbart uppifrån och ned, utan reproduceras både vertikalt och horisontellt.

3 Metod

Eftersom vi studerar ungdomars lokala diskurser om övervakning; vad de definierar och uttrycker som övervakning, så anser vi fokusgruppsintervjuer vara en lämplig metod. För att kunna urskilja genomgripande uttryck och diskurser i ungdomars diskussioner använder vi oss av en diskursanalytisk metod i och med vår analys av ungdomarnas samtal. Studien kommer inte att redogöra för hur ungdomar generellt tänker kring

övervakning, utan mer belysa, utifrån några ungdomar i en lokal kontext; grupperns tal, eller diskurser, om övervakning.¹

3.1 Fokusgrupper

Vi valde att använda oss av fokusgrupper då denna metod är fördelaktig för att skapa diskussion kring åsikter och upplevelser om ett ämne, och för att "(...) en bredare skala av idéer [kommer] fram i en gruppintervju än i en individuell intervju" (Wibeck, 2000:39). Intervjuerna är mindre styrande i fokusgrupper och informanternas berättelser och upplevelser hamnar i centrum och detta är en fördel då vi var intresserade av diskurser om övervakning; vad som är ok och inte ok att uttrycka om övervakning.

3.2 Tillvägagångssätt

Vi kom i kontakt med ett antal elever på ett samhällsvetenskapligt program på en gymnasieskola i en ort utanför Göteborg genom ansvariga lärare. Efter en kort introduktion kring vad studien handlade om i varje enskild klass, vilket inte var någon genomgång av studiens syfte (för att undvika påverkan), men med betoning på vikten av deltagarnas medverkande i klasserna; så fick de ungdomar som ville medverka. En mindre uppgift delades ut, där de intresserade fick skriva en berättelse om deras upplevelser av övervakning. Syftet med denna förstudie, var att vi skulle få en övergripande bild över hur de föreställer sig övervakning. Vi har dock inte använt dessa berättelser i studien på grund av att vi mer var intresserade av hur ungdomarna diskuterar övervakning i grupp; hur de uttrycker normer inför varandra och gemensamt skapar bilder av vad övervakning är för dem. Det hade varit intressant att jämföra de enskilda berättelserna med fokusgruppsintervjuerna men studiens omfattning hade då blivit mycket större. Dessutom kom vi överens med informanterna om att inte använda berättelserna eftersom de ansåg anonymitet viktigt. Vi ansåg att tre fokusgruppsintervjuer var ett bra antal utifrån studiens omfattning. Vi använde oss av en ostrukturerad

---

¹ Vi genomförde även en intervju med två av de ansvariga på Länsstyrelsen i Västra Götaland för kameraövervakning på allmän plats. Vi valde dock att inte ta med den då dessa frågor inte är centrala i vår studie och att den framförallt belyser vad för policy och regler som gäller på skolor och allmän plats. Den gav oss en övergripande förståelse i ämnet men är inte intressant i analysen då vi använder en diskursanalytisk metod med ungdomars upplevelser i centrum.

intervjumetod utan några formulerade frågor då tanken var att intervjuerna skulle vara så fria som möjligt (Wibeck, 2000:46). Informanterna utformade istället egna frågor och teman under intervjuerna, vilka vi antecknade och hänvisade till ifall diskussionen upphörde eller tappade fokus (Wibeck, 2000:72). Varje intervju tog mellan en och två timmar och genomfördes i ett grupprum på gymnasieskolan. Vi spelade in alla intervjuer med diktafon och transkriberade dem var för sig. Vi valde att använda oss av transkriberingsnivå II, med drag av nivå III då vi tyckte det var viktigt att få med pauser och tveksamheter som uppkom i diskussionerna (Wibeck, 2000:81).

3.3 Gruppsammanhållning

Svedberg skriver att gruppmedlemmar har en vilja av att förbli medlemmar av gruppen, vilket han kallar för ”gruppkohesion”, vilket är ”graden av den samhörighet eller tillhörighet individen känner med gruppen eller styrkan i önskan att tillhöra den” Svedberg tar upp att alltför starka grupper kan utveckla group-think ”där endast ett sätt att tänka (...) är acceptabelt, det ’rätta’ sättet” (Svedberg i Wibeck, 2000:29). Grupperna vi intervjuade upplevde vi hade relativt stor gruppkohesion i och med att vi utgick från redan existerande gymnasieklasser. Vi upplevde att det både fanns fördelar och nackdelar med dessa redan existerande grupper. Sammanlagt består studien av intervjuer med fjorton ungdomar; åtta tjejer och sex killar i tre fokusgrupper. Dessa grupper hade mer eller mindre grad av gruppkohesion. Fokusgrupp 1 bestod av två tjejer och två killar i årskurs ett. Gruppkohesion i denna grupp var låg då de inte höll med varandra samt ofta ifrågasatte varandras åsikter, vilket resulterade i att de fastnade i diskussioner om sakfrågor, samt ibland gled över i andra ämnen. Informanterna kändes på så vis osäkra att diskutera i gruppsammanhang. Det kan bero på att det var den yngsta gruppen, och att de inte hade gått i samma klass särskilt länge. Fokusgrupp 2 bestod av tre tjejer och tre killar från årskurs två. Denna grupp upplevde vi var ganska sammansvetsad, och vana vid att diskutera. Det uppstod dock ett ’tjej-gäng’ och ett ’kill-gäng’ som ofta intog olika ståndpunkt, men som kompromissade. Det fanns en vilja att förstå varandra, och man respekterade varandras åsikter. Ett problem med en så här stor grupp är att det blir lättare att smälta in i gruppen, vara anonym, och slippa ta ställning, och det blir också svårare att

komma till tals (Wibeck, 2000:49-51). Fokusgrupp 3 bestod av tre tjejer och en kille från årskurs tre. Denna grupp resonerade snarare än debatterade, och de hjälpte varandra att utveckla sina resonemang, och höll i viss mån med varandra. Dock var en persons erfarenheter mer i centrum än andra i gruppen, och hon och en annan tjej verkade känna varandra bra sen innan, och överröstade i viss mån de andras åsikter. Killen i gruppen var också något utanför gruppssammanhållningen, och något osynlig i diskussionen. I dessa två grupper fanns ett större mått av "group-think", och därför fanns det en eventuell risk att åsikter som låg utanför diskursen inte togs upp.

3.4 Reflektioner kring metod och validitet

Just att eleverna läser samhällsvetenskap kan göra att de är mer insatta i samhällsfrågor i allmänhet, och också trygga i att diskutera dessa frågor i grupp. Att många av eleverna läser på en skola i en etniskt homogen medelklasskontext kan också göra att de har en viss distans till diskurser om brottslighet. Vi tror att studien hade kunnat bli annorlunda om vi betonat klassaspekter i större utsträckning eller hade gjort den på en gymnasieskola i ett etniskt heterogent område i storstadsmiljö. Vi vill påpeka att detta skulle vara intressant att bygga vidare på i kommande forskning. Det är vidare möjligt att ungdomarna upplevde att vi som moderatörer hade större social makt i grupsituationen i och med våra egna positioner som universitetsstudenter, män i 25-30-årsåldern (med en något kritisk inställning till övervakning). Våra egna positioner påverkade säkert också hur vi tolkade och analyserade informanternas diskussioner, då vi själva är färgade av vår kulturella kontext och bakgrund.

3.5 Kodning och analys

Vi har valt en diskursanalytisk metod när vi tittat närmare på ungdomarnas diskussioner eftersom vi tror att det är ett bra sätt att låta deras egna förståelser och berättelser hamna i centrum. Det blir därför inte intressant här att tala om några 'objektiva sanningar'; även om det här är *vår* tolkning av deras berättelser så försöker vi vara så sanna mot materialet som möjligt. Därför tycker vi att det är viktigt att så gott det går behålla ungdomarnas sätt att tala i citaten, och behålla pauser, tveksamheter och talspråk. Vi är intresserade av hur

subjekten själva förstår sin omgivning, och hur dessa subjektiva upplevelser i sin tur är färgade av normer i samhället och därför kan sättas in i större regelbundenheter och sammanhang. Deras förståelse blir därför relevant även om det handlar om ett fåtal ungdomars upplevelser i en lokal kontext:

Diskursanalys hamnar mycket sällan vid en punkt där allt helt enkelt skulle finnas i betraktarens öga och på så vis hamna i en naiv idealism där verklighet helt enkelt skapas efter eget gottfinnande och idéer. Snarare kännetecknas det breda diskursanalysfältet av ett intresse för regelbundenheter och ett intresse för de många villkor och förutsättningar som utsagor vilar på (Börjesson, 2003:54)

Vi har valt att försöka ringa in ett antal teman eller kategorier om övervakning som informanterna själva definierar. Mats Börjesson menar att det viktiga för diskursanalytisk forskning är att "(...) försöka fånga vilka kategorier som definieras som giltiga och vilka som hamnar utanför" (Börjesson, 2003:74). Utifrån informanternas berättelser är alltså vissa kategorier eller teman giltiga och andra inte. Vi har på detta sätt försökt hitta olika sätt att tala om övervakning. Vad som är ok att säga och inte säga i intervjuerna kan också vara påverkat av vår roll som intervjuare och vad informanterna tror att vi definierar eller accepterar vara övervakning.

3.6 Etik

Vi har i denna studie förhållit oss till Vetenskapsrådets *Forskningsetiska principer inom humanistisk- samhällsvetenskaplig forskning* (Vetenskapsrådet, 2002: 1-17). Vi har följt reglerna om *frivillighet, samtycke, konfidentialitet* och *nyttjande*. Namnen på informanterna i analysdelen är fiktiva för att upprätthålla anonymitet.

3.7 Kodning av citat

<u>Understruket</u> : Informanternas betoning	/text/ Otydligt
... Kortare paus	[text] Författarnas anmärkning
(X s) längre paus, antal sekunder	(FG 1) Fokusgrupp 1 = Årskurs 1
- Någon avbryts	(FG 2) Fokusgrupp 2 = Årskurs 2

4 Analys

Ungdomarna diskuterar ofta övervakning utifrån vad som de tror är den övergripande definitionen av övervakning; och försöker fastställa vad övervakning är och inte är inom en ram för vad som anses ok att säga. Ungdomarna försöker förhålla sig till samhällsnormer om vad som definieras som övervakning. De diskuterar vidare olika subjektiva upplevelser av övervakning och hur de själva förhåller sig till makt och normer.

4.1 Former och normer av övervakning: vad övervakning är för ungdomarna

De olika formerna av övervakning som informanterna tar upp är inte godtyckliga, utan vissa definitioner av övervakning ratas inom grupperna och vissa accepteras. Det blir då intressant att titta på normer om övervakning. Normerna om övervakning är alltid värdeladdade, de är antingen positiva eller negativa, vilket gör att man aldrig kan tala om övervakning som något neutralt. De mönster vi ser i ungdomarnas tal om övervakning är en tydlig differentiering mellan teknologisk och mänsklig övervakning, samt dold och öppen övervakning; och olika värderingar om av vad som är bra och dåligt med övervakning. Ofta när ungdomarna talar om övervakning och i synnerhet människor som övervakar, upplevs den som auktoritär, men de belyser också situationer när den inte är det.

4.1.1 När och var övervakning får äga rum

Informanterna anser att det finns privata sfärer som inte bör övervakas, men vilka dessa sfärer är, och hur mycket som bör övervakas råder delade meningar om. Samtidigt som en del informanter beskriver nyfikenheten och viljan av att se avvikare, så menar Camilla att det finns en gräns över vad man får övervaka med hjälp av teknologi. Att det finns risk för brottslighet på vissa platser ses som ett argument för övervakning. Även om det rör

sig brottslingar på vissa platser ser Camilla en problematik i att kameraövervaka platser som upplevs extra känsliga:

Camilla: (...) på till exempel ett ålderdomshem kan man ändå inte, jag tycker inte det skulle vara liksom OK att ha filmkameror där ändå, eller på dagis känns ju jättekonstigt (FG3).

Varför dessa platser upplevs som extra känsliga skulle kunna vara att de är privata och publika samtidigt; människor rör sig, lever och arbetar där. Enligt Lina så får man inte sätta upp övervakningskameror överallt:

Lina: (...) asså kanske är det bra om man sätter upp det i parker men på nått sätt flyttar man ju bara problemet... man kan ju inte sätta upp övervakningskameror överallt liksom... sätta upp övervakningskameror på toaletterna då börjar man ju undra lite liksom eller såhär... vart man kan vara (fniss) asså utan att vara övervakad (FG2).

Denna rumsligt avgränsade övervakning gäller också privatpersoners egendom. Elin uttrycker vilka regler hon tror det är som gäller, vilket också kan vara ett uttryck för vad hon anser vara rätt och riktigt:

Elin: Man får inte filma ut från huset och såna grejer, man får inte filma utanför tomten och man får inte filma så att det syns in på grannarna (FG3).

4.1.2 Teknologisk och mänsklig övervakning

Den teknologiska och mänskliga övervakningen hänger ihop genom att det i grund och botten är människor som sätter upp kameror och människor som registrerar från de inspelade sekvenserna vad som är ett brott eller inte. Men det finns ändå en upplevd skillnad hos ungdomarna mellan teknologisk och mänsklig övervakning.

Klas: Ja det finns ju typ såhär mänsklig övervakning... alltså att man tittar på dig... och sen har vi ju elektronisk övervakning också... saker typ... man filmar dig (FG1).

När informanterna talar om övervakning kategoriserar de den dels i elektroniska och teknologiska former, såsom kameraövervakning, larmsystem och signalspaning av

internettrafik och telefoni (och då i synnerhet i samband med den medialt uppmärksammade FRA-lagen); men också mänskliga övervakningsformer såsom poliser, vakter, lärare, busskontrollanter, föräldrar och vänner. Det som alla informanterna först associerar till övervakning är övervakningskameror, vilka upplevs bli vanligare på många platser.

4.1.3 Positivt och negativt med teknologisk/ mänsklig övervakning

Mänskliga övervakare och olika former av auktoriteter upplevs på liknande sätt som teknologisk övervakning som något obehagligt, men samtidigt betryggande:

Elin: (...) alltså även om jag känner obehag av poliser, så är det ju en trygghet å ha dom också (FG3).

Mänskliga övervakare upplevs vara mer eller mindre auktoritära. Poliser utgör en form av formell och statlig övervakning som informanterna tar upp. Säkerhetsvakter och vakhundar är en annan form av auktoritär övervakning informanterna nämner. Mänsklig övervakning upplevs ha två sidor; dels en negativ auktoritär sida där övervakaren upplevs som dömande och dels en positiv och hjälpande sida:

Elin: (3s) Mm, eller jag menar, med tanke på det här med andra övervakning (Mona: mm) Bara en sån sak som att man faktiskt har lärare i skolan, jag menar dom är ju till här (Alex: Det är ju svårt att...), dom är ju till här för att hjälpa (Mona: mm) en(...) (FG3).

Övervakning definieras många gånger utifrån om det finns någon form av auktoritär maktrelation i övervakningen. Övervakare som upplevs auktoritära; upplevs också vara människor som är påverkade av samhällets normer och fördomar, detta till skillnad från kameraövervakning, som upplevs vara mer neutral:

Lina: (...) man har ju redan fördomar för hur folk är så det är ju... klart att... eller jag menar en vakt kan ju också ha det liksom... inte en övervakningskamera, men en vakt som går runt (Får medhåll av andra i gruppen) eller ja... fördomar precis som jag liksom. (FG2).

Samtidigt som informanterna lyfter upp det negativa i att mänskliga övervakare kan ha fördomar och vara färgade av samhällsnormer, så upplevs övervakare också vara trygga, eftersom vakter och poliser kan ingripa när ett brott begås, och möjligen förhindra det, vilket inte kameror kan. Lina, Emilia och Mona tar upp denna aspekt:

Lina: Men om människor blir typ slagna (Emilia- det är ju typ säkerhet i sig) då ser ju dom det efter, du... dä... kan ju lika gärna bli nedslagen, dom ser ju inte det, men en annan människa kan ju gripa in (Emilia: Ja) (FG2).

Mona: Men jag skulle kunna tänka mig att på såna här stökiga skolor, så skulle det väl vara jättebra om man kunde få dit, liksom (1s) tre-fyra gubbar som, som eleverna ändå kan liksom få en närmare relation till på nåt sätt än vad dom får av en kamera (Alex: fniss) Så det hade ju vart (Elin: skratt) (FG3).

Kristoffer är däremot mer positivt inställd till kameraövervakning, eftersom den (oftast) inte registrerar ljud vilket mänskliga övervakare kan göra eftersom de både ser och hör:

Kristoffer: Jag tycker nästan... att jag har hellre kameror än andra människor i såna fall för som jag sa innan för övervakningskameror tar ju sällan upp ljud och jag ty... det är större chans att vakter så som går runt att dom hör vad jag pratar om, att jag pratar om nått, vad jag pratar om personligt (Emilia- Men kan...) så har jag hellre en övervakningskamera bredvid mig än en, en väktare (FG2).

4.1.4 Makt och mikromakt

Lina talar om vem det är som övervakar; att övervakningen inte alltid behöver vara auktoritär, utan att vem som helst har möjlighet att vara delaktig i övervakningen:

Lina: (...) man kan ju inte säga sådär att staten är dom som övervakar för så är det ju inte till exempel (1s) det är ju... eller dom... alla kan ju köpa typ... man kan ju gå in på en hemsida och så kan du köpa en övervakningskamera så kan du... söka tillstånd och sätta upp den å... om det går igenom (skrattar till) kan ju alla ha övervakningskameror liksom (1s) så det är ju lite (FG2).

I och med övervakningens allmänmänskliga dimensioner, och den utökade tillgången till informationsteknologin, är alla potentiella övervakare enligt Lina. Inte minst tar Elin och Mona upp den stora tillgång på digitalkameror i deras klass som gör att de snabbt och

enkelt genom en dator kan lägga upp bilder på sig själv och andra, vilket gör att de ständigt måste överväga och reflektera över sina handlingar:

Elin: Lite så den här grejen (fniss) Då känner man sig ju också övervakad, man vet att man, asså vi e ändå fyrtio elever (Mona: ja) Man blir ju med på kort hela tiden

Mona: Och det kommer hamna på internet (Elin: mm) Även om man inte vill det (Elin: nä) (FG3).

Foucault tar upp övervakningens spridning; den disciplinära maktens och övervakningens utökade individuella och sociala dimensioner i och med att alla är ”ständigt övervakade övervakare”:

Den (disciplinära makten) är också organiserad som en mångfaldig, automatisk och anonym makt, ty övervakningen åvilar visserligen individer men den fungerar dock som ett nätverk av relationer uppifrån och ner, och även i viss mån nerifrån och upp samt i sidled; detta nät ”håller ihop” det hela och genomkorsar helheten med maktyttringar som stöder sig på varandra: ständigt övervakade övervakare. (Foucault,1975:178)

Övervakningen kan man säga utgörs både av hierarkiska tekniker, men också övervakning av varandra. Foucault menar att makten och övervakningen i det moderna, disciplinära samhället inte behöver ha en bas, utan makten kan utövas av vem som helst (Foucault, 1987:203).

4.1.5 Vetande och övervakning

Genom nya medier (till exempel internetcommunities) blir vetande om andra och sig själv en central företeelse i ungdomarnas vardag. Ungdomarna upplever vetandet och informationen om sig själva och andra dubbelt. Flera ställer sig negativa till att andra vet för mycket om ens privatliv, vilket upplevs kränkande av deras integritet. Men vetandet har också en positiv sida; den egna nyfikenheten och vetandet om andra. När det gäller vetande och övervakning av varandra, ens vänner och främlingar så belyser ungdomarna t.ex. olika ’avlyssnade’ diskussioner på bussen, tittande på bilder och information på internetcommunities. Närhet och distans till personen är avgörande aspekter för vad som

får definieras som övervakning, och vad ungdomarna accepterar som en godtagbar handling. Kristoffer berättar om sina upplevelser på bussen:

Kristoffer: Ja ja... eller ja det känns ju nästan ännu värre än om det är folk jag känner för... visst, jo det beror ju på hur väl jag känner dom, men om det är främlingar så vill jag absolut inte veta, eller vill jag absolut inte att de ska veta (FG2).

Information och vetande blir i kontext av Kristoffers utsaga inte något oskyldigt utan snarare något som är integrerat med makt över människor. I en annan av diskussionerna framkom det att vetandet och nyfikenheten om människor runtomkring en kan överdrivas. I och med internetcommunities som Facebook, Bilddagboken och Lunarstorm så ökar möjligheter för informationsspridning, självutlämnande och övervakning genom att användare lägger upp bilder och information på internet. Elin berättar om hennes kompis som vet lite för mycket om hennes vänner enligt Elin:

Elin: (...) asså min bästa kompis liksom, hon vet... så jävla mycket om folk hon inte känner just för att hon (Camilla. Ja det-) Hon sitter liksom på facebook: "Nämen hon går i våran skola, nämen dom e kompisar med dom, dom var på den festen förra helgen (Mona: fniss), jag vet att dom gjorde det, a ja hon var i Magaluf i somras" Asså såna här saker som man ba – "vadå" och det e bara via Facebook (Mona: mm) (FG3).

Information och vetande kan användas på olika sätt, vilket tydliggörs i ungdomarnas diskussioner. Vetandet upplevs på detta sätt som något som påverkar verkligheten. I följande diskussion så diskuterar Elin och Mona ett tillfälle då Elin och en annan kompis blev rånade av några tjejer på ett torg i Göteborg; och hur informationens spridning genom internetcommunities kan ha allvarliga konsekvenser.

Elin: Men jag kommer ihåg det att... återigen den gången då jag blev typ misshandlad. Då tyckte jag det var jättejobbigt att typ lunarstorm och sånt fanns. För jag liksom, på, det gick liksom två dagar så visste jag vilka det var som hade gjort det här på grund av kompisar frågar kompisar som frågade kompisar asså på det sättet så jag visste precis-

Mona: Det var väl bra då?

Elin: Ja för mig ja, men det kan ju lika gärna gå bakvägen, att dom blir förbannade för att vi anmälde dom, och helt plötsligt så... (Mona: ja) Jag menar det e ju ändå femton tjejer. Jag menar nån av dom kanske har en brorsa som tänker nä min lillasyster ska inte behöva

åka dit. Så jag tyckte det var skitjobbigt (Mona: mm) Shit nu kan dom veta var jag bor, shit nu kan dom veta det (FG3).

Flera ungdomar uttryckte sig kritiska till bevakningen och vetandet av vänner och ovänner, på samma sätt som Kristoffer (på sidan 18) belyser Elin vilka följer informationen kan ha. Vem det är som förmedlar och äger information och makt blir då centralt i diskussionen om övervakning. Foucault menar att alla relationer inbegriper makt; och att makt bara kan existera när korresponderande handlingar följer; alltså om aktörerna handlar som makten föreskriver (Rouse, 1994:107). Man skulle kunna säga att informationsteknologin skapar (nya) möjligheter till makt och kontroll över varandra genom t.ex. Facebook, Bilddagboken och Lunarstorm. Makten utövas genom agenter, den är alltså inte något man äger eller har tillgång till (Rouse, 1994:105). I en kontext av övervakning spelar det ingen roll om agenterna är levande varelser eller döda ting; en övervakningskamera förmedlar också diskurser genom att den syns och ser; vilket i sin tur påverkar de övervakades kommande handlingar normativt (Rouse, 1994:106). Facebook och Bilddagboken kan på det här viset ses som forum för mikromakt där makten inte bara ligger på en auktoritär makronivå utan även finns på en mikronivå mellan individer; där alla blir övervakare och övervakade.

Maria: Ja!... (Tomas: Nää) man kan ju bevaka olika, på till exempel bilddagboken... där kan man ju bevaka olika personer och se vilka bilder dom lägger in varje dag (Jenny: i och för sig...) så där är man ju del av bevakning... genom att alltid gå in och kolla på sidorna när man lägger till som vänner och allting... så man blir ju som en del av bevakningen... utan att dom vet om det och dom vet om det (FG 1).

En del av ungdomarna kallar internetcommunities ”bevakning”; men andra informanter menar att man inte kan kalla internetcommunities för övervakning eftersom de upplever det som självvalt att lägga upp information och bilder. Det verkar som att enligt dessa informanter behöver det finnas något slags tvång för att kunna tala om övervakning. Detta tvång måste komma någonstans ifrån, vanligtvis uppifrån, och därför upplever dessa ungdomar att det måste finnas något slags auktoritärt förhållande för att kunna tala om övervakning. Internetcommunities tolkas uppenbarligen olika; å ena sidan är det inte övervakning, å andra sidan är det en icke-autoritär form av övervakning. Man skulle

kunna jämföra berättelserna hos de ungdomar som ser internetcommunities som övervakning med Foucaults system av mikromakt:

För att kunna utövas måste denna makt förse sig med redskapen för en oavbruten, uttömmande, överallt närvarande övervakning som förmår göra allting synligt under förutsättning att den själv förblir osynlig (...) dessa små, varje dag verksamma, fysiska mekanismer, dessa till sitt väsen ojämlika, osymmetriska mikromaktsystem som de olika formerna av disciplin utgör (Foucault, 1975:214, 223).

När ungdomarna diskuterar vem det är som övervakar och vem det är som övervakas så talas det inte så mycket om vem som 'äger' övervakningen i förhållande till vem det är som 'bedriver' övervakningen, vilket kan betyda att dessa grupper upplevs som synonyma. Det har ofta talats om auktoriteter som staten, myndigheter och polisen, men också om privatpersoner (vilka behöver tillstånd), men sällan om företag och dess tillgång till övervakning. Olika ekonomiska frågor belyses däremot genom att ungdomarna upplever övervakningsteknologin som dyr, ibland alltför dyr för att den ska vara effektiv eller för att alla ska kunna få tillgång till den. Men genom ett ökat användande av internet och en jämlikare tillgång till informationsteknologin så öppnas nya vägar för övervakning och information.

4.2 Hur den preventiva övervakningen producerar normer och avvikelser

Som vi tog upp i början av analysdelen (s.14) upplever ungdomarna övervakningen normativt, diskussionerna kretsar ofta kring hur man vill att övervakningen ska fungera. Ofta upplevs övervakningen vara synonym med brottsförebyggande, och preventiva och icke-bestrafande former av övervakning lyfts upp som något positivt och ett effektivt reducerande av brottslighet. Övervakningen ses som ett resultat av olika former av avvikelse och diskurser om övervakning är på så sätt tätt integrerade med diskurser om vad som är normativt rätt och inte. Eftersom upplevelser av att vara övervakade är vanligt förekommande känslor hos de flesta av informanterna får övervakningen många gånger disciplinerande konsekvenser, vilket hänger ihop med hur man agerar och responderar i olika situationer.

4.2.1 Hur man vill att övervakningen ska fungera

Övervakningens möjligheter att avgränsa och bestraffa avvikelser och brottslighet är avgörande för om övervakningen upplevs som fungerande. Det finns en tilltro till övervakningens brottsreducerande effekter i ungdomarnas diskussioner.

Camilla: Men det e ju det tycker jag e så himla dubbelt med all övervakning, man vill ju inte va alltför övervakad, men samtidigt, om det är brottsförebyggande så är det ju ändå bra (Mona: Mm) Men det är ju ändå för mycket som kan gå snett (Alex: mm) (FG3).

Fartkameror är en form av preventiv övervakning vilken upplevs som väl fungerande av informanterna eftersom den förebygger brott:

Elin: (...) typ fartkameror liksom, det e ju inte till, asså egentligen e det ju inte till för att sätta dit dom som har kört för fort, utan det e ju på nåt sätt lite det (Alex: Sänka hastighet) Ja precis, visa, nu har vi fartkameror, nu får ni, nu måste ni köra lugnt på nåt sätt (Mona: Mm) (FG3).

För flera av ungdomarna upplevs skyltning om övervakning som något disciplinerande. Det verkar finnas en stor tilltro till fartkamerors och skyltnings preventiva effekter. Skyltningen påvisar ofta att platser är övervakade, vilket kan verka normaliserande genom att disciplinera människors handlingar och responsivitet. Asplund beskriver detta utifrån samhällets vilja "(...) att eliminera en fri social responsivitet och ersätta den med ofrivilliga reaktioner i enlighet med en på förhand uppgjord kod" (Asplund, 1987: 78). På detta vis kanske det inte spelar någon roll om en plats är övervakad eller inte, eftersom individer möjligen fogar sig efter "koden" som förmedlas genom skyltningen:

Elin: Men det är ju också så här en liten grej, jag menar jag vet folk som har, som inte har larm hemma, men dom har satt upp så här remsor i hemmet (Mona: mm), En sån här klisterlapp längst ner på fönstret, och det sitter såna securitasskyltar på fönstrena, fast dom har inte larm, bara för att visa att här är det övervakat. Så det kan ju också liksom förebrygga att brottet faktiskt inte begås. (Mona: mm) På grund av att dom blir liksom skrämnda (FG3).

Dessa sätt att tala om skyltning och övervakning är integrerade med diskurser om brottslighet. Det är svårt att tala om övervakning utan brott, och brott utan övervakning.

Övervakning ses av flera av ungdomarna som synonymt med säkerhet, brottsförebyggande och trygghet mot brott:

Elin: Asså när jag tänker på övervakning så tänker jag mer på... asså... brottslighet, eller på nåt sätt (FG3).

Brott är *en* form av avvikelse mot normen, men inte den enda. Även avvikande handlingar som att tala högt om sitt privatliv på bussen och andra ”konstiga” handlingar tas upp. Men för att kunna känna till vilka handlingar som avviker, behöver individer veta vilka normer (eller koder) som gäller i specifika kontexter. Övervakning blir genom normerna preventiv genom att den förminskar handlingsutrymmet, men också produktiv genom att den skapar normer och avvikelser. Elin tar vidare upp att övervakningen kan få motsatt effekt genom att den kan skapa brott och sabotage: ”Asså folk kan ju bli förbannade på övervakning och just därför sabotera” (FG3). Hur övervakningen skapar brottslighet utvecklas dock inte vidare av informanterna. Detta kan hänga ihop med att ungdomarnas diskurs om övervakning är förknippad med trygghet och brottsförebyggande, och denna diskurs rymmer inte hur övervakning kan skapa brottslighet. Ungdomarnas diskurs om övervakning rymmer olika normer, idéer och berättelser, men vissa aspekter lämnas utanför. Övervakning är så pass integrerat med talet om brottslighet och att det är en effekt av brottsligheten, så att det kanske inte är möjligt att föreställa sig hur övervakning skapar brottslighet

4.2.2 Övervakning som resultat av avvikelse

Många av ungdomarna belyser att övervakning hänger ihop med avvikande handlingar, nyfikenhet och kategorisering av människor. Mona berättar om stölder och övervakning på hennes arbetsplats:

Mona: Jag jobbar på [hamburgerkedja], och då har vi, och nu har vi övervakningskameror, bara för det har försvunnit alltså jättemycket alltså pengar och sånt (FG3).

Mona legitimerar övervakningen utifrån att någon begår en brottslig handling, men på liknande sätt rättfärdigas övervakningen i grupperna också utifrån en mer generell definition av avvikelse. Tillexempel så diskuteras grannar:

Lina: (...) om man har en knäpp granne som gör, såhär, konstiga saker och att man ser honom såhär och man tänker ”han är så konstig” (Fnissande från övriga deltagare) och så håller man koll (FG2).

Tydligt ser Lina kunskapen om grannarna som något man kanske inte borde veta, men att avvikelsen ger upphov till en slags nyfikenhet, och på detta sätt rättfärdigar övervakningen. Saga säger:

Saga: (...) om inte min granne står och håller på med jättekonstiga saker så står ju inte vi och kollar genom fönstret (FG2).

Detta tydliggör att alla på olika sätt blir möjliga övervakare och avvikare; vilka producerar och reproducerar normer. Intressant här är att Saga refererar till ett ”vi” som tittar in genom fönstret, vilket kan ses som att hon påvisar en norm, ett subjekt. Dessutom talas det om den övervakade i singular, personen är ensam, ett objekt vi studerar. Övervakningen uppmärksammar avgränsningar och kategoriseringar över hur man bör bete sig och hur man bör vara. Detta kan jämföras med diskursens kategorier som Mats Börjesson beskriver:

För att världen ska framträda i någon meningsfull form, så behöver det först finnas en mängd kategorier som kan ge oss ett mönster. Liksom diskurser är alltså kategorier såväl styrande som produktiva (Börjesson, 2003: 88).

Några ungdomar nämner mörka män i hoodtröja samt hemlösa som kategorier av avvikare från normer, vilka upplevs som mer benägna att begå brott. Dessa grupper blir på så sätt extra utsatta för misstankar och fördomar; och därmed mer intressanta att övervakas:

Elin: Alltså det är ju dumt att ha förutfattade meningar; OK ”han har liksom hood-tröja å... mössa nerdragen å... han e svart liksom”, så därför så tror jag han är mer... han lär ju begå ett brott än vad den här söta lilla flickan är (FG 3)

Lina: ja men vissa kan ju vara stämplade som brottslingar kanske... typ, det hade ju inte varit jätteförvånande om en hemlös skulle göra nånting eller på något sätt är ju dom redan lite... ja... jag vet inte... det är lite sådär- (FG 2).

Denna diskussion kan vara exempel på att de förhåller sig till fördomar om vilka som är benägna att begå brott, vilket de i övrigt försöker undvika. Börjesson menar att kategorier och kategoriseringar aldrig är neutrala, utan värdeladdade, och han nämner just hemlösa (avvikaren) som en problematisk kategori som står i motpol till den skötsamme och välanpassade medborgaren (normen) (Börjesson, 2003:88). Kategorierna och normerna är mer eller mindre outtalade, som t.ex. att man inte talar öppet om sitt privatliv så andra kan höra:

Saga: Men jag menar om någon sitter och pratar om sitt sexliv på bussen så avviker ju det... det är ju lite konstigt... då lyssnar jag ju på det såklart (ler) (...) men vi är ju övervakade hela tiden men för att något ska lägga sig på minnet måste vi avvika (FG2).

Saga ser övervakningen som något som är möjligt hela tiden, och att avvikelser aktiverar ett intresse och nyfikenhet, och därmed en medveten övervakning. Denna övervakning aktiverar och bygger på normer över hur vi ska bete oss. Utan dessa normer och konventioner så finns det inget att övervaka; normerna och övervakningen är på så sätt integrerade med varandra.

4.2.3 Hur man upplever det när man själv övervakas

När olika normer om övervakning och avvikelser utvecklas i det moderna samhället utvecklas också nya beteenden, känslor och förhållningssätt till övervakning. Även om övervakningens påstådda syfte är att definiera och begränsa brottslighet och brottslingar, så upplever flera av ungdomarna att den också skapar känslor av skyldighet. När Mona berättar om övervakningskamerorna på hamburgerkedjan hon arbetar på, beskriver hon en konstant obehaglig känsla av att vara övervakad:

Mona: (...) och det e, egentligen tycker jag det är bra, men jag tycker att det är jättejobbigt att det e kameror där inne när jag står i köket, och typ, och jag vet inte, jag tycker att det är lite jobbigt faktiskt (1 s) Inte för att jag har nånting att dölja så, men jag tycker ändå att det e, alltså det stör en, för man tittar liksom upp där hela tiden, (...) och

den e så stor också, man ser den verkligen jättetydligt så man tänker på det hela tiden (FG3).

Känslan av att vara övervakad upplevs av ungdomarna både som betryggande och begränsande; produktiv och preventiv. Ungdomarna upplever att deras handlingsutrymme begränsas av övervakningen; de rättar sitt beteende utifrån en potentiell skyldighet även om deras handlingar inte upplevs avvika eller vara brottsliga. Erik och Saga berättar:

Erik: (...) men samtidigt så vet jag ju om den känslan att om det är en kamera blir man extra försiktig med allt man gör... för även om jag inte gör något brottsligt (instämmande från tjej, Mm) känns det som att- (Saga: Ja, Kristoffer: Storebror ser dig) trots att det kanske, det sitter säkert ingen där och tittar men det är ändå den känslan av att om nån skulle vilja se vad jag gjorde då och då så kan dom göra det... och det är ju lite- (FG2)

Saga: (...) man kan ju känna sig att man måste uppföra sig på ett annat sätt även om nu inte det är olagligt eller så... att det är fel av mig... eller liksom att skratta och så på bussen så känns det ju som om att om det sitter en vakt på, sitter jag ju mer liksom... och det gör ju att det tar på min personliga frihet tycker jag (FG2).

Den upplevda dubbelheten i övervakningen; att det samtidigt är något som skyddar en och att det är något som begränsar en hänger ihop med disciplinering. Disciplineringen av individers kroppar gör dem mer ”foglila”; disciplineringen har både produktiva och begränsande krafter (Foucault,1975:140). Foucault menar att disciplineringsprocesser i det moderna samhället bygger på övervakningsprocesser, vilket kan jämföras med de känslor av att vara övervakade av kameror, vakter och kontrollanter på bussen som Erik och Saga beskriver. En känsla av att övervakningen ”tar på ens personliga frihet” (som Saga beskriver), eller att man blir ”extra försiktig” (som Erik påpekar) är exempel på disciplineringens minskande, begränsande och tvingande krafter. Saga anpassar sig efter hur hon upplever att man bör handla utifrån ständigt närvarande normer. Dessa är inte godtyckliga, utan liksom Johan Asplunds responsivitet är normerna och disciplineringen integrerade med makten och ”överheten”:

Vad vill säga att ”disciplinera”? Det vill säga att man försöker eliminera en fri social responsivitet och ersätter den med entydiga förbindelser mellan stimuli och responser, varvid responserna skall vara sådana som överheten är betjänt av (Asplund, 1987: 81).

Individens handlingar blir genom maktens normer och övervakning möjliga att förutse och kontrollera. Detta är även beroende av var och när man befinner sig på en plats, då den disciplinerande responsiviteten på olika sätt begränsar handlingsutrymmet, beroende på om man till exempel befinner sig på bussen eller hemma (Asplund, 1987:81). Känslan av att vara skyldig, och ansträngningen att inte verka misstänksam skapar ett internaliserande av samhällsnormer och ett disciplinerande av sina egna handlingar:

Alex: Jag tycker det är en sån vanesak i affärer, så nu man, så man tänker inte så mycket på det [övervakningen] längre, eller (FG3).

Den upprepade disciplineringen skapa en normalitet, och vanor man inte längre reflekterar över, men samtidigt kan det skapa en uppmärksamhet av att vara övervakad och känslor av obehag (liksom i exemplet med Mona på s. 23).

5 Sammanfattande diskussion

Det har funnits olika åsikter och till en början lite konsensus i grupperna om vad som är och inte är övervakning samt vad som kan definieras som positiv eller negativ övervakning. Men genom diskussionerna har ungdomarna gemensamt mer eller mindre slutit sig till olika kategorier av övervakning, och därmed skapat mer eller mindre gemensamma diskurser vilka de sedan förhåller sig till. Dessa lokala diskurser är påverkade av deras direkta omgivning samt närliggande diskurser t.ex. vad som i media och i lagar definieras som övervakning. Ungdomarna förhåller sig dels till en övergripande diskurs om en övervakning som är auktoritär och fylld av tvång, och något som man inte har kontroll över. Dels förhåller de sig mer problematiskt till en bild av övervakning som något frivilligt, utan kontroll och auktoritet; vilket skulle kunna kännetecknas av deras splittrade åsikter om internetcommunities. Diskurser om övervakning (och brottslighet) omöjliggör och osynliggör andra relevanta diskurser som utelämnas eller bara kort tas upp för att förkastas i ungdomarnas diskussioner. Tillexempel så tar inte ungdomarna upp övervakningens makroekonomiska funktioner och effekter; att övervakning är 'big business' och att många företag marknadsför sina produkter genom en diskurs om trygghet och rädsla för brottslighet och terrorism

Ungdomarnas öppenhet och långa svar och utlägg är ett tecken på att ungdomarna är socialt responsiva. Däremot när ungdomarna beskriver vad som kan definieras som övervakning, och vad som är ok övervakning; så har diskussionerna tenderat att bli mer disciplinerat socialt responsiva, i och med att de flera gånger förhåller sig till övergripande diskurser om rätt och fel. Dessutom kan deras svar vara påverkade av att de tror att vi som universitetsstudenter sitter inne med svaren, och att de därför försöker svara korrekt. Det är svårt för ungdomarna och oss att ställa sig utanför dessa normer och se på övervakning som något objektivt. Det blir även otillfredsställande att förhålla sig neutralt; diskurserna om övervakning är alltid färgade av olika värderingar. Vad övervakning *är* tycks vara i ständig rörelse, och det som definieras som övervakning i ett sammanhang, definieras inte som det i ett annat. En definition av övervakning är som brottsförebyggande åtgärd och på detta sätt är övervakningen integrerad med andra diskurser om brottslighet och avvikelse. När övervakning inte fungerar som brottsförebyggande verkar den definieras som dålig eller inte övervakning alls. Det återspeglas i diskussionen om information om vänner på internetcommunities, vilket några inte menar bör kallas övervakning eftersom det upplevs självalt och icke-auktoritärt.

Teknologiska former av övervakning så som kameraövervakningen legitimeras p.g.a. att den inte hör och inte är normerande på samma sätt som auktoriteter. Samtidigt upplevs den negativt då den aldrig förhindrar brott, endast registrerar det, för att sedan i efterhand gripa och bestraffa. Den mänskliga övervakningen upplevs betryggande i högre grad, men också mer kränkande då de kan höra vad som sägs. Den förmedlar också normer, åsikter och fördomar på ett annat sätt än övervakningskameror. Både brottslighet och övervakning ses som något stegrande; det normaliseras och blir vanligare och den ökande övervakningen rättfärdigas genom en diskurs om ökad brottslighet.

Övervakningen har en normerande och disciplinerande funktion när den avgränsar avvikelser mot normen. Övervakningen skapar gränser i rum och tid för vad som är acceptabelt att säga och göra, och glider på detta sätt ifrån ett strukturellt plan till ett

individuellt plan; det blir någonting som alla måste förhålla sig till. Genom att anpassa sig till den eller det som övervakar och dess normer, lever individer sig in i hur den som övervakar anser att man bör handla. De övervakade begränsar då sin responsivitet utifrån vad de tror tanken med övervakningen är och utvecklar därigenom uppfattningar om vad som är rätt respektive fel. Makten och övervakningen blir på så sätt disciplinär, och på ett mikroplan blir alla mer eller mindre både övervakare och övervakade. Olika statliga och icke-statliga institutioner som skolan, rättsväsendet, polisen och företag har fortfarande stor auktoritär makt att övervaka och disciplinera individer. Makten över individer hänger på så vis ihop med vetande och information om människor, eftersom övervakningen skapar och förmedlar olika former av vetande. Många individer håller sig därmed frivilligt inom normalitetens fält. En aspekt som inte kommer på tal i ungdomarnas diskurs om övervakning är hur den ökande privatiseringen av övervakning de senaste åren idag har bidragit till ett normaliserande av den vardagliga övervakningen. Övervakningen har idag en större roll i att kartlägga och möjliggöra påverkan av individers konsumtion och livsstilar, bl.a. genom registrering av kredittransaktioner, men också företags bevakande av internetcommunitites och ungdomsforum som Facebook. Genom ett utökat användande av internetcommunities normaliseras nya former av vetande och disciplinering, genom att individer disciplineras i en ständig interaktion med andra genom bilder och information. Samtidigt när vetandet om andra normaliseras skapas också normer om att delta i informationsutbytet och internetrelationerna. På detta vis blir internetcommunities i sig ett normativt forum att förhålla sig till.

Den sammanfattande diskussionen leder oss fram till nya hypoteser och tankar kring vad som producerar och reproducerar övervakning. Är det normerna och reglerna som ger incitament till ökad övervakning? Eller är det istället övervakningen och kontrollen i sig som är normskapande och ger upphov till nya regler och avvikelser? Eller är det så att diskurser om övervakning inte går att åtskilja från diskurser om avvikelse och att det intressanta därför blir att titta på hur dessa diskurser sammanbinds, uttalas och upplevs i olika kontexter?

Källor

Litteratur

- Agri, J, Ljung, B, Pernemalm, P, Siljerud, P. (2008) ”Ungdomar och integritet 2008. En studie utförd av Kairos Future för Datainspektionen”
- Asplund, J. (1987) *Det sociala livets elementära former*. Göteborg: Bokförlaget Korpen
- Börjesson, M. (2003) *Diskurser och konstruktioner. En sorts metodbok*. Lund: Studentlitteratur
- Datainspektionen (2008) ”Kameraövervakning på skolor ökar med över 150 procent”
- Edwards, M. och L Powell, J. (2005): “Surveillance and Morality: Revisiting the Education Reform Act (1988) in the United Kingdom”. *Surveillance & Society* 3(1)
- Flyghed, J. (2000): *Brottsbekämpning – mellan integritet och effektivitet*. Stockholm: Studentlitteratur
- Fotel, T. och Uth Thomsen, T. (2004): “The Surveillance of Children’s Mobility”, *Surveillance & Society* 1(4): 535-554
- Foucault, M. (1987) *Övervakning och straff*. Lund: Arkiv förlag
- Lindgren, M. och Pernemalm, P. (2009): ”Ungdomar och integritet 2009”
- Lyon, D. (2001) “Surveillance after September 11”. *Sociological Research Online*, vol. 6, no. 3
- Lyon, D. (2003) *Surveillance after September 11*. Cambridge: Polity Press
- Rouse, J. (1994) *Power/Knowledge*. i: Gutting, G. (red.) *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge: Cambridge University Press
- Siljerud, P. (2007) ”Ungdomar och integritet”
- Simon, B. (2005): “The return of Panopticism: Supervision, Subjection and the New Surveillance”, *Surveillance & Society* 3(1): 1-20
- Wibeck, V. (2000) *Fokusgrupper. Om fokuserade gruppintervjuer som undersökningsmetod*. Lund: Studentlitteratur
- Wilson Sweeny, R. (2004): “Between ’Devil’ and Detournement: Embodied Acts as Methods of Critical Inquiry in Educational Spaces”, *Surveillance & Society* 1(4): 520-534

Intervjuer

Intervjuer med årskurs 1-3 på Samhällsvetenskapliga programmet 26/11-1/12 2008

Intervju med ansvariga för övervakningsfrågor på Länsstyrelsen i Västra Götaland 29/10
2008

Populärvetenskaplig framställning

Övervakning har i dagens samhälle fått ett allt större utrymme och betydelse. I och med att brottslighet och terrorism, eller i alla fall talet om brottslighet och terrorism har ökat i media och i samhällsdebatten, legitimeras idag ett allt större intrång på den personliga integriteten. Övervakningen har därför spridit sig till allt fler platser och blivit en del av människors vardag. På arbetsplatser och kollektivtrafik, i skolor och på internet är vi idag ständigt under uppsikt.

Datainspektionen gjorde under 2008 och 2009 undersökningar på skolor i Göteborg och Stockholm där det framkom att kameraövervakningen där ökat med 150 % de senaste åren, vilket har rättfärdigats genom att skadegörelsen och ungdomskriminaliteten ökat. Det talas idag om att vi måste stoppa buset, återskapa ordningen och auktoriteter, inte minst i skolvärlden, vilket bl.a. ska genomföras genom en ökad övervakning.

För de människor som idag växer upp i övervakningssamhället blir övervakningen något som man ofta inte reflekterar över, utan det blir något normalt som finns där som en del av ens vardag. Med exempel från tre gruppintervjuer med femton ungdomar som läser samhällsvetenskap på en skola utanför Göteborg, ville vi titta närmare på hur ungdomar definierar och upplever övervakningen och hur de förhåller sig till att ständigt vara övervakade.

I diskussionerna med ungdomarna framkom det många gånger att alla är övervakade och möjliga övervakare, men att alla har olika makt över, och tillgång till övervakningen. Fortfarande är staten ofta synonym med övervakaren; ”storebror ser dig”, som en informant uttryckte det. Men samtidigt underlättar Internet och den ökade tillgången till informationsteknologin i och med datorer och mobiltelefoner individens möjlighet att se, men också att ständigt bli sedd.

Internetcommunities som *Facebook* och *Bilddagboken* och *Lunarstorm* uppmanar till att offentliggöra det privata. Detta är ett tecken på att människor idag finner ett större behov av att synas och få uppmärksamhet, men också att människor oftare använder Internet som ett forum för att träffas och se vad andra håller på med. Alla blir på detta sätt nyfikna smygtittare som upprätthåller normer av vad som är avvikande beteende och inte. Detta underlättar acceptansen för övervakning på allt fler nivåer av samhället och i människors liv.

Vad vi ser här är att övervakning inte endast är något som upprätthåller ordning och skapar fogliga samhällsmedborgare ovanifrån, utan också skapas och omskapas av den enskilda individen. Men är det då övervakningen som skapar normer för hur vi ska bete oss eller finns normerna där innan; är övervakningen bara ett neutralt verktyg för att upprätthålla ordning och ringa in brottslingar och avvikare?

Tydligt är att ungdomar uppfattar övervakningen som något som disciplinerar och formar individens handlingsutrymme, och alla upplever sig vara skyldiga under övervakarens stränga blick. Övervakningen ringar inte bara in det som definieras som brottslighet och förhindrar brott, utan vi menar att den också skapar normer om vad som uppfattas som brottslighet och avvikelse. Övervakningen behöver avvikelse; utan avvikelse finner inte övervakningen något syfte, och den blir på det sättet inte längre nödvändig.

Rädslan för att vår individualitet och integritet försvinner och att privatlivet offentliggörs tas upp som en problematik i ungdomarnas diskussioner om övervakningens effekter. Men eftersom allt fler idag har tillgång till övervakningen genom nya informationsteknologier, förändras dess förutsättningar. Idag verkar snarare övervakningen ha hittat nya vägar, och förstärker idag individualiteten istället för att bekämpa den.

Men kan man ställa sig endast positiv eller negativ till övervakningen? Vi menar att de produktiva sidorna av övervakning – att skapa trygghet hänger ihop med den minskande friheten, och att det är idag väldigt svårt att se ett samhälle utan övervakning. Det är

också väldigt svårt för den enskilda individen att ställa sig utanför övervakningssamhället; genom att övervakningen skapar normer om hur man ska bete sig och tala, strävar också de flesta efter att befinna sig inom normalitetens fält.

Frågan blir kanske snarare vem som har makten över övervakningen och informationen, vilket tydliggörs i debatten om FRA-lagen och dess ändringar. Det är positivt att det idag finns en större debatt om integritet och övervakning, men det krävs också fler studier om hur människor upplever och talar om övervakningssamhällets olika sidor.

Lars Crusefalk & Ivar Huntington